

De hoogtijdagen van het nationalisme:

De overwintering der Hollanders op Nova Zembla door Hendrik Tollens

TEKST LOTTE JENSEN
BEELD LOTTE JENSEN

Hendrik Tollens (1780-1856), door Jan Willem Pieneman, particuliere collectie.

Verre reizen zijn altijd een bron van inspiratie voor schrijvers geweest: avonturiers en ontdekkingsreizigers spreken nu eenmaal tot de verbeelding. Soms baseren auteurs hun werken op bestaande reisverslagen, andere keren zijn ze geheel aan de fantasie ontsproten. Denk bijvoorbeeld aan het wereldberoemde boek van Jules Verne, *Le tour de monde en quatre-vingt jours* (1873), in het Nederlands vertaald als *De reis om de wereld in tachtig dagen*. In een andere, minder bekende roman, schrijft hij over de (fictieve) poolreis van kapitein Hatteras, die zelf een boot bouwt en een nieuw eiland in het arctische gebied ontdekt.

Door de eeuwen heen hebben ook Nederlandse auteurs zich door poolexpedities laten inspireren. Eén van de bekendste gedichten uit de Nederlandse literatuur is *Tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla in de jaren 1596 en 1597* van de negentiende-eeuwse verhandelaar en dichter Hendrik Tollens (vaak afgekort als *De overwintering*). Hij beschreef daarin de historische reis van Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck die via het Noorden een route naar China en Indië probeerden te ontdekken. Ze liepen vast in het ijs en zochten hun toevlucht in een hut ('het Behouden Huys'). Barentsz vond de dood, maar Van Heemskerck wist met een deel van de bemanning heelhuids terug te keren naar het vaderland. Hun tocht had van 10 mei 1596 tot 1 november 1597 geduurd.

Tollens' gedicht verscheen in 1819 voor het eerst in druk en was direct een groot succes. Herdruk op herdruk volgde en generaties scholieren groeiden ermee op. Veel Nederlanders kenden hele stukken ervan uit het hoofd. Hoe kunnen we het grote succes van deze tekst verklaren?

Het oorspronkelijke verhaal

Tollens' gedicht maakte het verhaal over de overwintering van Barentsz en Van Heemskerck in een klap beroemd. Het groeide uit tot een heuse klassieker en lange tijd associeerde men het verhaal van het Behouden Huys vooral met Tollens. De oerbron van dat verhaal was echter een veel oudere tekst, namelijk de *Waerachtighe Beschryvinghe van de drie Seylagien* (1598) van Gerrit de Veer, waarin drie reizen van Willem Barentsz werden beschreven. De eerste twee tochten om de Noord mislukten. De derde reis werd met twee schepen ondernomen, waarvan het ene onder leiding van Van Heemskerck stond (met De Veer en Barentsz aan boord) en het andere onder Jan Cornelisz Rijp. Van Heemskerck koos een meer oostelijke koers, maar zijn schip vroom vast. Na de overwintering in het 'Behouden Huys' verlieten ze met twee sloepen Nova Zembla. Een week na het vertrek stierf Barentsz. Bij toeval werden de resterende bemanningsleden opgepikt door De Rijp, en zo wisten uiteindelijk twaalf van de zeventien opvarenden heelhuids terug te keren.

Het gedicht van Tollens wijkt sterk af van het originele verhaal. Zo laat hij Barentsz bijvoorbeeld sterven bij het Behouden Huys, omringd door zijn makkers. Ook vonden allerlei spectaculaire gevechten met ijsberen plaats. Waarschijnlijk heeft Tollens het scheepsjournaal van De Veer wel gekend, maar de negentiende-eeuwse dichter gebruikte het slechts als een heel losse inspiratiebron.¹ Tollens liet zijn

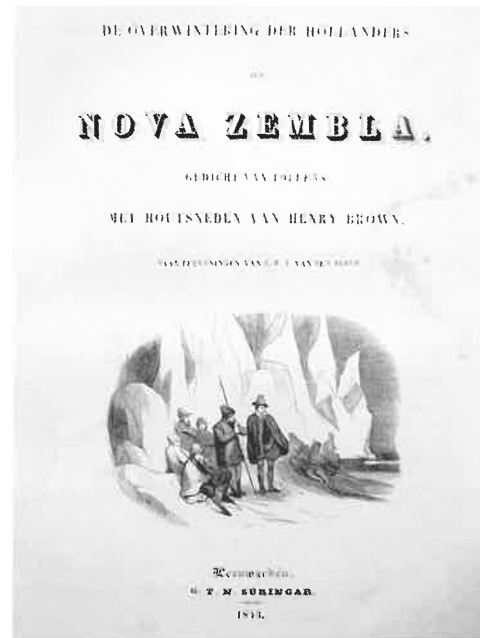
WILLEM BARENTZ.

Willem Barents en zijn bemanning zijn vastgelopen in het ijs op Nova Zembla. Illustratie bij de vierde vang van *De Hollandsche natie*. Litho door G.L.A. Amand, omstreeks 1870, Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) Bijzondere Collecties, 1074 E 32.

1. Vgl. de inleiding van Poortier in Tollens 2018, 58-59. Dit artikel verscheen eerder in: Sara Keijzer, Sanne Koch en Diederick Wildeman (red.), *Strijd om het ijs. Vierhonderd jaar ontdekking en exploitatie van de noordpool* (Tiel: Lannoo 2019), 52-29. Dit boek werd gepubliceerd bij de Tentoonstelling Strijd om het IJs/ Rijzend water in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam.

fantasie de vrije loop en maakte er een heldhaftig verhaal van, dat vol sensationele en huiveringwekkende scènes zat. Dat de tekst van Tollens niet erg waarheidsgetrouw was, deed er eigenlijk niet zoveel toe. Hij wilde vooral gevoelens van trots en vaderlandsliefde bij zijn publiek opwekken. Daar slaagde hij op magistrale wijze in, blijkens de vele herdrukken en navolgingen van zijn tekst.

Vanwege die enorme populariteit is *De overwintering* van Tollens ook wel eens 'het nationale epos' van Nederland genoemd.² Die kwalificatie gaat wat ver, want strikt genomen voldoet Tollens' tekst niet aan de kenmerken van een literair epos: er wordt geen stichtingsverhaal van Nederland in verteld en de tekst is met zijn 718 versregels eenvoudigweg te kort om een volwaardig epos te mogen heten. Volgens literaire maatstaven zou je eerder van een 'epyllion' (klein heldendicht) spreken, een mini-epos dus. Toch schuilt er in de kwalificatie 'nationaal epos' ook wel een kern van waarheid. Het gedicht heeft epische kenmerken, want het bezingt op verheven toon de heldedaden van twee Nederlandse mannen: Barentsz en Van Heemskerck. En, belangrijker nog, *De overwintering* had een grote nationale impact. Het verkreeg een vaste plaats in het literatuur- en geschiedenisonderwijs en het zorgde ervoor dat het verhaal van Nova Zembla bij een breed publiek bekend werd.

Titelpagina de prachteditie van Tollens' *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* uit 1843, met houtsneden van Henry Brown, particuliere collectie.

bejubeld. Het krioelde van de gedichten, toneelstukken en verhalen waarin de Nederlanders zichzelf op de borst klopten door terug te blikken op heroïsche momenten uit het verleden. Schrijvers hadden een voorkeur voor de Tachtigjarige Oorlog, de periode waarin de jonge Republiek het opnam tegen de Spanjaarden. Ze gingen selectief te werk door episodes eruit te pikken die de nationale trots konden voeden, zoals het beleg en ontzet van Leiden of de Slag bij Nieuwpoort. Literatoren lieten hun verbeelding de vrije loop en manipuleerden en kneedden de geschiedenis dusdanig, dat deze in de mal van de eigen tijd paste.

Eén van de meest spraakmakende teksten was *De Hollandsche natie* van Jan Frederik Helmers. Het verscheen in 1812, toen het land geannexeerd was door Napoleon Bonaparte en tot het Franse keizerrijk behoorde. Helmers betoogde in ruim drieduizend versregels dat het Nederlandse volk de meest roemrijke geschiedenis ter wereld had. Geen land had volgens hem grotere zeehelden, wetenschappers, dichters en staatsmannen voortgebracht. Zijn credo luidde: *'Bemint uw vaderland, vereert uw voorgelacht!'*³

2. Zie de inleiding van Roeper en Wildeman in *De Veer* 2001, 42.

3. Geciteerd in J.F. Helmers, *De Hollandsche natie*. Editie Lotte Jensen, met medewerking van Marinus van Hattum (Nijmegen 2009), p. 115.

De hoogtijdagen van het nationalisme

De overwintering der Hollanders op Nova Zembla verscheen in een tijd waarin het nationalisme hoogtij vierde. In de negentiende eeuw wemelde het van de teksten waarin vaderlandse helden en roemrijke gebeurtenissen uit de nationale geschiedenis werden

Op weg naar het Noorden. Illustratie uit de prachteditie van Tollens' *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* (1843), particuliere collectie.

Helmers wijdde ook een passage aan de tocht van Barentsz en Van Heemskerck naar het Noorden. De vierde zang van *De Hollandsche natie* ging over de Nederlandse zeevaart en daarin besteedde Helmers ruime aandacht aan hun onderneming. Helmers legde het accent op de gevaren die de mannen moesten doorstaan en op hun heldenmoed:

*Ja, Neêrlands heldenschaar,
Braveert en koude, en nacht, en ijs, en stormgevaar;
Langs Nova-Zemblaas kust wendt Barentsz zijnen steven
Hij wil langs 't kille Noord naar 't brandend oosten streven;
Hij boort door 't krakend ij, door zeeën nooit doorzocht,
Maar onherroeplijk stuit natuur zijn verren togt.*⁴

Daarna ging Helmers in op een confrontatie met een ijsbeer, een walrus en het vastlopen van het schip in het krakende ijs. Vervolgens verlegde hij de aandacht naar het hutje in de sneeuw dat als een woning voor het scheepsvolk diende. De ijzige kou, de ondraaglijke honger en het verlangen naar het vaderland kwelde iedereen, maar het absolute dieptepunt was het sterven van de grote held, Willem Barentsz, die zo verlangend naar zijn vrouw en kinderen had uitgezien. Verzwakt en uitgeput wist een klein deel van de bemanning heelhuids terug te keren naar hun vaderland, maar het verlies was groot. De weduwe van Barentsz stortte ter aarde toen ze het 'hartverplettrend nieuws' hoorde. Opmerkelijk is dat Helmers met geen woord over Van Heemskerck rept, die de terugtocht leidde. Hij plaatste Barentsz in het middelpunt en maakte bovendien een echte negentiende-eeuwse huisman van hem die in benarde tijden aan vrouw en kinderen dacht.

Het is heel waarschijnlijk dat Tollens zich door deze passage heeft laten inspireren bij het schrijven van *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla*. Niet het scheepsjournaal van Gerrit de Veer, maar

4. Helmers, *De Hollandsche natie*, p. 213.

de eigentijdse weergave van Helmers was dus Tollens' voornaamste inspiratiebron. De dichterlijke stijl, de woordkeuzes en het motief van Barentsz als dappere huisvader, die naar vrouw en kinderen verlangt, komen in ieder geval overeen. Tegelijkertijd gaf Tollens er zijn eigen invulling aan: hij had de korte passage van Helmers weten uit te breiden tot een zelfstandig dichtstuk van 718 versregels, waarin hij ook uitvoerig bij het vertrek van de mannen en hun terugkeer stilstond. Anders dan Helmers negeerde Tollens de rol van Van Heemskerck niet. De vraag is of Tollens ook nog andere bronnen raadpleegde, zoals het logboek van Gerrit de Veer, die in zijn *Waerachtighe Beschryvinghe van de drie Seylagien* (1598) drie reizen van Willem Barentsz beschreef. Het gedicht van Tollens wijkt echter op te veel plaatsen af van dit relaas, maar het zou kunnen dat hij het scheepsjournaal via een andere bron of navertelling kende.⁵

Tollens had een directe aanleiding om zijn gedicht te schrijven: in 1818 schreef de Rotterdamse afdeling van Hollandsche Maatschappij voor Fraaije Kunsten en Wetenschappen een prijsvraag uit voor een dichterlijk tafereel over de overwintering der Hollanders op Nova Zembla. Opmerkelijk genoeg was Tollens zelf voorzitter van die afdeling, dus belangenverstrengeling lag op de loer. Daarom mochten de deelnemers hun inzending niet in eigen handschrift inleveren en moesten ze hun bijdrage onder een andere naam inleveren (een zinspreuk of motto). Hoewel de jury verdeeld was, won Tollens uiteindelijk de eerste prijs. Toen het eenmaal in druk was verschenen, groeide zijn werk al snel uit tot een *evergreen* van de Nederlandse literatuur.

IJsberen en andere gevaren

Wat maakte het gedicht van Tollens zo geslaagd? Het was een combinatie van stijl en inhoud: Tollens wist de lezers te laten meerillen van de kou en meehuiveren van de angst. Hij paste allerlei retorische trucs toe om de lezer zoveel mogelijk mee te slepen in het verhaal. Omdat het gedicht oorspronkelijk bestemd was voor de voordracht, zat er veel effectbejag in. Daarnaast maakte hij van Barentsz een echte negentiende-eeuwse held, met wie het publiek zich kon identificeren: behalve een stoere zeebonk was hij ook een trouwe huisvader en een vroom christen ofwel een voorbeeldig burger.

Tollens opent zijn gedicht met een lofzang op de Nederlandse vrijheidslust en expansiedrift. Terwijl de Nederlanders op eigen bodem voor hun vrijheid tegen de Spanjaarden vechten, bevaren ze de wereldzeeën om rijk beladen huiswaarts te keren. Barentsz en Van Heemskerck worden door een joelende menigte vanaf de kust van Texel uitgezwaaid: *'Heel Nederland zendt haar wens ten hemel'*.⁶

Onderweg worden ze door de vreselijkste stormen geteisterd. Er ontstaat bovendien onenigheid. Ze zijn vanuit Nederland met twee schepen vertrokken: het schip dat onder commando van Jan Cornelisz

Een bemanningslid verliest het leven door een ijsbeer. Illustratie uit de rijk geïllustreerde editie van Tollens' *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* uit 1843, particuliere collectie.

5. Zie hierover de edities van Huygens uit 1977, p. 30-38 en Poortier uit 2018, p. 58-59.

6. Geciteerd in Hendrik Tollens Cz., *De Overwintering der Hollanders op Nova Zembla*. Toegelicht door Ruud Poortier (Doesburg 2018), p. 14.

Rijp staat, kiest een noordelijkere koers dan het schip van Bartens en Van Heemskerck. De twee laatsten lopen vast in het ijs bij Nova Zembla, een onherbergzaam en verlaten gebied: *'Geen andre plek op aard, hoe karig ook bedeed, / Is zo ellendig naakt, zo arm aan groei en teelt'*.⁷ De bemanningsleden lijden verschrikkelijke honger en worden permanent door ijsberen bedreigd. Op zeker moment grijpt een ijsbeer een van de mannen in de klauwen:

*Ginds snuffelt de ijsbeer rond, die telkens nader sluit,
En vreemde roofbuit riekt, en vlam in de ingewanden.
Hij naakt, ontdekt zijn prooi, strekt nagels uit en tanden,
En grijpt een hunner met de kauwen en de muil
Van 't harde leger weg en sleurt hem naar zijn kuil.*⁸

De verschrikkelijke dood van een van de makkers slaat in als een mokerslag, maar Barentsz weet zijn mannen op de been te houden door te verwijzen naar Gods almacht. Ze beleven opnieuw hachelijke momenten wanneer ze door een andere groep ijsberen worden belaagd, maar ze weten met geweer- schoten de hongerige dieren te verjagen. Samen lezen ze de Bijbel om hoop te houden en met de heimwee om te gaan.

Het leed is echter nog

niet voorbij. De emoties bereiken een hoogtepunt, wanneer Barentsz tegen zijn naderende dood vecht. In een emotionele scène vraagt hij zijn mannen om zijn geliefden thuis te groeten: *'Nu gaärt hij al zijn kracht, en bidt met brekende ogen, / Wie hunner 't wee onkoom', wie ooit zou keren mogen / Dat hij zijn weduw groet', dat hij zijn dierbaar kroost / Des vaders zegen breng' en als een Christen troost'*.⁹ Onmiddellijk daarna blaast Barentsz de laatste adem uit: *'Nu was de ramp ten top, de ellende 't hoogst gestegen: / Daar lag hun raadsman neer! Zijn kille lippen zwegen!'*¹⁰

Na dit absolute dieptepunt volgt de ommekeer. Het ijs trekt zich langzaam terug, waardoor het schip weg kan varen. Onder leiding van Van Heemskerck verlaten ze het 'rampzalig oord' en zetten koers

Het gevecht tegen de ijsberen. Illustratie uit de rijk geïllustreerde editie van Tollens' *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* uit 1843, particuliere collectie.

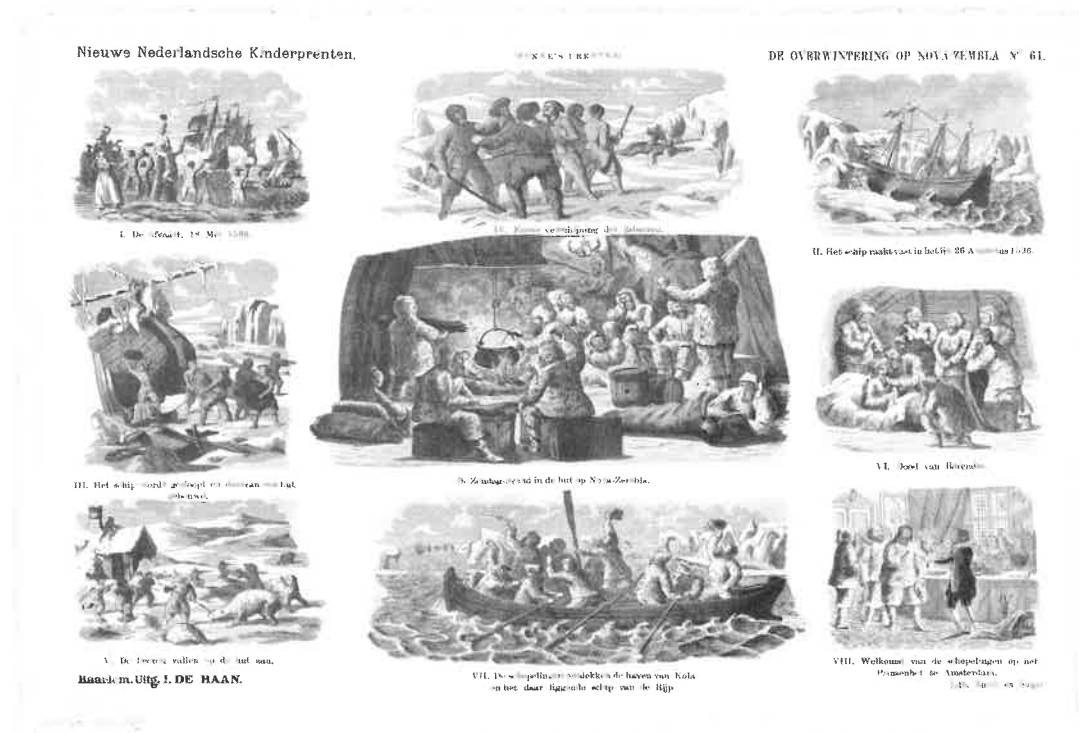
De terugkeer van de bemanning in Nederland. Illustratie uit de prachteditie van Tollens' *De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* (1843), particuliere collectie.

7. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 22.

8. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 22.

9. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 43.

10. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 43.

Serie kinderprenten met negen voorstellingen van de overwintering op Nova Zembla, vervaardigd door een anonieme prentmaker en uitgegeven bij Jan de Haan tussen 1875 en 1903, Rijksmuseum Amsterdam.

richting hun vaderland. Ook dat is een barre tocht waarin ze hortend ijs moeten ontwijken. Maar dan, eindelijk, naderen ze de vaderlandse kust. Gevoelens van ontroering en vreugde maken zich van hen meester:

Zij zien in 't rond ... zij gillen 't uit! zij zien de zomen!
 Zij zien een mast, een schip, dat zeilreë ligt aan 't strand;
 Zij zien een vlag ... o God! de vlag van 't vaderland! ...
 De blijdschap schokt hen, overstelpt hen! roer en spanen
 Besterven in hun vuist; hun oog schiet vol van tranen!¹¹

Nog mooier wordt het wanneer De Rijk, die een andere route had gekozen, en Van Heemskerck elkaar weer in de armen kunnen sluiten. Een joelende menigte, jong en oud, juicht de mannen toe, die op wonderbaarlijke wijze behouden zijn gebleven. Liefdevol nemen zij de 'zwervelingen' in hun midden op.

't Erkentlijk vaderland, door liefde en vreugd gedreven,
 Neemt weer zijn kindren op, die uit den dood herleven:
 Vergeldt hen, juicht hen toe, strooit lauweren voor hen heen,
 En rekt d'uitslag niet, maar telt het doel alleen.¹²

11. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 51.
 12. Tollens, *De Overwintering* (2018), p. 54

De laatste zin is de bekendste versregel uit Tollens' meeslepende gedicht. Hij is in 1945 nog gebruikt als motto boven een verzetskrant.¹³

Tollens' bewerking van het verhaal stond in het teken van typisch negentiende-eeuwse deugden: vaderlandsliefde, heldenmoed, huiselijkheid en eensgezindheid. Dat waren de eigenschappen waaraan het publiek zich kon spiegelen. Barentsz en zijn mannen waren geen ruwe, vrijgezelle zeebonken, maar godvruchtige huisvaders die op de meest angstige momenten aan hun familie dachten en passages uit de Bijbel lazen. Eendrachtig doorstonden ze zo de grootste gevaren. Tollens maakte er niet alleen een spannend avontuur van, maar gaf zijn lezers ook een morele en godvruchtige boodschap mee: zelfs in verlaten oorden als Nova Zembla wisten ware burgers deugdzaam gedrag te vertonen. Ze toonden bovendien vaderlandsliefde, zoals ook iedere negentiende-eeuwse burger behoorde te doen.

Aanhoudende populariteit

Dat Tollens' gedicht zo aansloeg bij een breed publiek, had alles te maken met het vaderlandslievende klimaat waarin hij het schreef. Hij voelde de tijdgeest goed aan en wist de juiste snaar bij het publiek te raken door spanning en nationaal-christelijk gevoel met elkaar te combineren.

In de loop van de negentiende eeuw groeide de populariteit nog verder doordat er fraai geïllustreerde edities op de markt verschenen. Vooral de uitgave van 1843, voorzien van houtsneden van Henry Brown naar tekeningen van J.H. J. van den Bergh, was indrukwekkend. Tal van scènes waren afgebeeld, zoals het gevecht tegen de ijsberen en de behouden thuiskomst. Er verschenen ook vertalingen

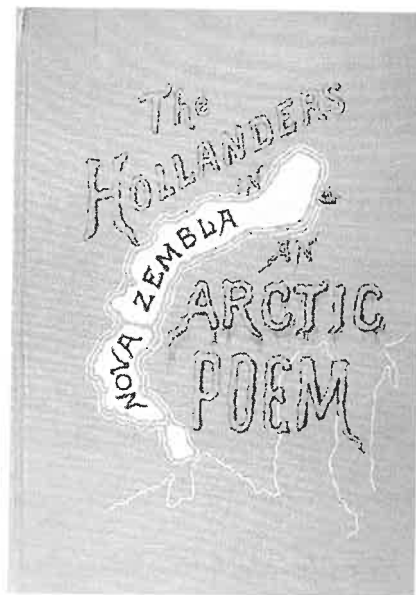
'Het Behouden Huys', schoolplaat door J.H. Isings, Groningen, J.B. Wolters, 1950.

13. Zie hierover ook Rick Honings en Lotte Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 2019).

in het Frans, Duits, Fries en Engels. Tot op de dag van vandaag zijn er minstens 44 edities verschenen, een indrukwekkende hoeveelheid. De meest recente editie dateert uit 2018.

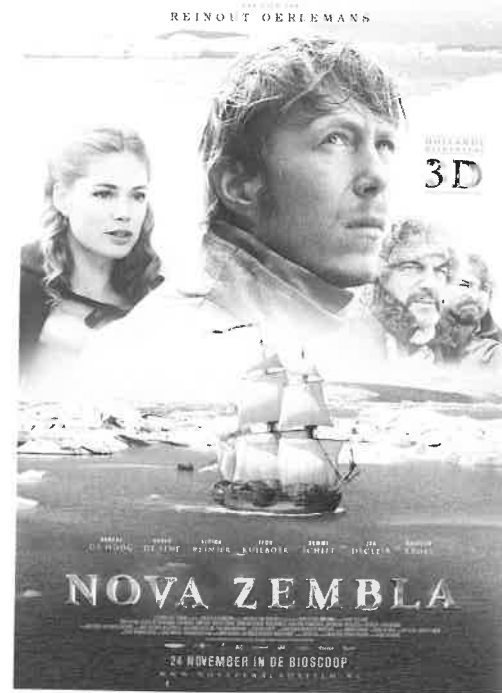
We kunnen rustig stellen dat Tollens een zeer grote bijdrage heeft geleverd aan de bekendheid van het verhaal van de overwintering op Nova Zembla en Het Behouden Huys; doordat de tekst verplichte kost op scholen was, stond het verhaal in het collectieve geheugen van de Nederlanders gegrift. De bekendheid groeide ook dankzij het feit dat er in de tweede helft van de negentiende eeuw verschillende jeugdboeken uitkwamen, waarin deze avontuurlijke reis beschreven werd. Zo publiceerde de onderwijzer Piet Louwerse de avonturenroman *Kloek volk met kloeken moed, of de Overwintering op Nova Zembla* (1873) en de schrijver Johan Hendrik van Balen *De scheepjongesn van Willem Barends: de Nederlanders aan de Noordpool (1594-1597)* (1882). Spannende hervertellingen boden ook P.L. Cocheret in *Mannen van ijzer. De overwintering der Hollanders op Nova Zembla* en P. Visser in *Heemskerck op Nova Zembla* (1899).

In de twintigste eeuw gaf de schoolplaat van J.H. Isings uit 1950 een nieuwe impuls aan de bekendheid van het verhaal van Nova Zembla. De prent toont Het Behouden Huys en het gevecht dat de mannen tegen de ijsberen leverden. Doordat de prent in klaslokalen hing, was er een directe aanleiding om het verhaal in de lesstof te verwerken.

Tegenwoordig behoort Tollens' gedicht niet meer tot de vanzelfsprekende bagage van de Nederlandse scholier, maar het verhaal van Nova Zembla spreekt nog altijd tot de verbeelding. In 2011 kwam de bioscoopfilm *Nova Zembla* uit, die binnen enkele dagen vierhonderdduizend kijkers wist te trekken. Dat had er niet alleen mee te maken dat het de eerste oorspronkelijk Nederlandstalige film in 3D was, maar ook met de verfilming in Hollywoodstijl en de slimme casting van acteurs als Derek de Lint en Doutzen Kroes. Zelfs Tollens lifte mee op het succes, want in vrijwel alle recensies werd naar zijn gedicht én de schoolplaat van Isings verwezen. De gevleugelde uitspraak 'Men rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen' circuleerde ook weer volop in de media. Heel even was Tollens weer de beroemdheid die hij ooit was.

Titelblad van de Engelse vertaling: *The Hollanders in Nova Zembla (1596-1597). An Arctic poem. Translated from the Dutch by Daniel van Pelt (New York 1884).*

Poster van de bioscoopfilm *Nova Zembla* uit 2011, geregisseerd door Reinout Oerlemans met Derek de Lint als Willem Barentsz en Victor Reinier als Jacob van Heemskerck.

Literatuur

Geerars, C.M., 'Het epyllion en de structuur van Tollens' Overwintering op Nova Zembla'. In: *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967), 361-372.

Gramberg, Hans, *De overwintering op Nova Zembla* (Hilversum 2001).

Helmers, J.F., *De Hollandsche natie*. Editie Lotte Jensen, met medewerking van Marinus van Hattum (Nijmegen 2009).

Honings, Rick, en Lotte Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Amsterdam 2019).

Jensen, Lotte, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2008).

Tollens, H.Cz., *De Overwintering der Hollanders op Nova Zembla in de jaren 1596 en 1597 gevolgd door Avondmijmering*. Editie G.W. Huygens, tweede herziene druk (Culemborg 1977).

Tollens, Hendrik Cz., *De Overwintering der Hollanders op Nova Zembla*. Toegelicht door Ruud Poortier. Voorwoord Louwrens Hacquebord (Doesburg 2018).

Veer, Gerrit de, *Nova Zembla. Vertelling van de derde zeiltocht om de noord en de overwintering in het Behouden Huis*. Vertaald Vibeke Roeper en Diederick Wildeman. (Amsterdam 2001).

Wildeman, Diederick, 'Een doodlopende weg. Jan Huygen van Linschoten in het Hoge Noorden'. In: *Souffrir pour Parvenir. De wereld van Jan Huygen van Linschoten*. Onder redactie van Roelof van Gelder, Jan Parmentier en Vibeke Roeper (Haarlem 1998), 111-122, 200-201.

Over de auteur

Lotte Jensen is hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze publiceert over Nederlandse geschiedenis, letterkunde en nationalisme. Ze is onder meer auteur van de bekroonde studie *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw, Verzet tegen Napoleon en Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd*.